

แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของ ฉลอง สุนทรวานิชย์¹

ณัฐพงษ์ สุกุลเสียว*

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ประเทศไทย

Chalong Soontravanich's Historical Idea and Approaches

Nattaphong Sakulleaw*

Faculty of Social Science, Naresuan University, Thailand

Article Info

Academic Article

Article History:

Received 2 April 2019

Revised 10 April 2020

Accepted 30 June 2020

คำสำคัญ

ประวัติศาสตร์นิพนธ์

นักประวัติศาสตร์

ไทย

ฉลอง สุนทรวานิชย์

Keywords:

Historiography

Historian

Thailand

Chalong Soontravanich

บทคัดย่อ

ฉลอง สุนทรวานิชย์ เป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวของนักวิชาการรุ่นหลังทศวรรษ 2510 ที่ร่วมกันตั้งคำถามต่อประวัติศาสตร์ชาตินิยมไทย การเติบโตมาพร้อมกับกระแสการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ ทำให้เขาเห็นว่าการศึกษาทางประวัติศาสตร์มิได้เป็นการมุ่งค้นหาความจริงในอดีตเพียงมิติเดียว หากแต่จะต้องตระหนักถึงความสำคัญของบริบทเงื่อนไขต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำและความคิดของมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลาด้วยหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของนักประวัติศาสตร์ก็คือ การแกะรอยเบื้องหลังทางความคิดที่ซ่อนอยู่ในงานเขียนหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้วยมุมมองที่มีต่อการศึกษาวិชาประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทำให้ ฉลอง สุนทรวานิชย์ให้ความสำคัญกับการวิพากษ์หลักฐาน โดยเน้นว่าผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องค้นหาหลักฐานที่หลากหลายและกว้างขวาง ระมัดระวังต่ออคติของผู้บันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ประเมินคุณค่า ตรวจสอบ และเปรียบเทียบหลักฐานจากหลายแหล่ง เพื่อที่จะทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ได้ภาพที่ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุด ส่วนความสนใจของฉลอง สุนทรวานิชย์ได้แก่การวิพากษ์วิจารณ์เพื่อทำลายความศักดิ์สิทธิ์ขอบขรรมของการเขียนประวัติศาสตร์กระแสหลัก พร้อมๆ ไปกับผลักดันให้เกิดศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคม ที่เน้นการแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตประจำวันของสามัญชน แต่ทั้งนี้ก็ได้ปฏิเสธแนวทางการศึกษาแบบหลังสมัยใหม่ที่มุ่งรื้อสร้างการสถาปนาอำนาจครอบงำผ่านกระบวนการสร้างวาทกรรมแบบต่างๆ แต่อย่างใด

* Corresponding author

E-mail address:

nut_leaw@hotmail.com

¹ เป็นส่วนเป็นส่วนหนึ่งของโครงการ “วิธีวิทยาและองค์ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมจากผลงานของนักมนุษยศาสตร์ นักมานุษยวิทยา และนักรัฐศาสตร์ไทย” ที่มีศาสตราจารย์เกียรติคุณสายชล สัตยานุรักษ์ เป็นหัวหน้าโครงการ

Abstract

Chalong Soontravanich has been considered one significant part of the modern intellectual movements since 1970s. His perspective for studying history is totally different from others previous historians. Due to his academic growth along with the expansion of studying historiography, which totally change the aim of studying history from finding an absolute truth into considering all numerous contexts, conditions, and factors that affect on human behavior and mentality. The new type of historical study enlightens him that each historical writing has its own objectivity, incumbency, and ideology that is entirely different and exists behind the text. Therefore, he emphasizes on searching for diverse historical evidences, appraisal and verification, and separation from the recorder's prejudice, which leads him to achieve the virtual truth. Moreover, he is also interested in criticism to ruin a righteousness of the mainstream historiography, likewise, impel historian to focus on history of society, which illustrate the changes of everyday life in common people. However, he still does not deny a methodology in postmodern terms, which aims to deconstruct the establishment of the dominance via any discourse.

1. บทนำ

ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญมากคนหนึ่งในแวดวงการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เขาเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมากกว่า 4 ทศวรรษ, เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของลูกศิษย์รุ่นแล้วรุ่นเล่ามากกว่า 40 เล่ม, เป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีมิตรและศิษย์มากที่สุดคนหนึ่ง และเป็นผู้ที่มีความสนใจทางวิชาการที่กว้างขวาง² ซึ่งทำให้ช่วยสร้างความคิดใหม่ๆ และมุมมองใหม่ๆ ให้กับนิสิตนักศึกษาได้ทุกรุ่น³ บทความชิ้นนี้ต้องการศึกษาแนวความคิดและวิธีการในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเขาโดยหวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่นักเรียนรุ่นหลัง โดยเฉพาะผู้ที่กำลังจะก้าวเข้ามาเป็น “นักเรียนประวัติศาสตร์” เพราะนอกจากจะเป็นแนวทางให้กับนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ ๆ แล้ว การทำความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวก็ยังทำให้เราเห็นทิศทาง แนวโน้ม และความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมามากอีกด้วย

2. ชีวิตยามเยาว์กับความหลงใหลใน “กบฏอักษรฯ”

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ได้กล่าวถึงลักษณะนิสัยของตนเองเอาไว้ว่าเป็นคนที่ “ใช้ชีวิตแบบไร้สาระ อยู่ไปวัน ๆ อยู่ไปเรื่อย ๆ”⁴ เขาเกิดในครอบครัวจีนยากจนคนอพยพ แถวชุมชนแออัดบริเวณวัดดอนยานนาวา สายตระกูลของทั้งพ่อและแม่ล้วนทำงานรับจ้าง เขาจึงเป็นสมาชิกคนแรก ๆ ของตระกูลที่ได้รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาชั้นนำของประเทศ คือที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาในระดับมัธยม ก่อนที่จะเข้าศึกษาต่อในคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จนกระทั่งได้รับการบรรจุเป็นอาจารย์สอนหนังสือในมหาวิทยาลัยดังกล่าวจนพ้นวัยเกษียณ นี่คือชะตาชีวิตที่แม้กระทั่งตัวของเขาเองก็ยังไม่รู้ลึกซึ้งว่า “ไกลเกินฝัน-หล่นไกลต้น”⁵

² นิธิ เอียวศรีวงศ์, คำนำ ใน *เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์*, บรรณาธิการโดย ธนาพล ลีมอกิจชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ. (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558), 9.

³ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, “แกะรอยประวัติศาสตร์นิพนธ์ของฉลอง สุนทราวาณิชย์,” ใน *เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์*, บรรณาธิการโดย ธนาพล ลีมอกิจชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ. (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558), 15.

⁴ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *ไร้สาระ: บางส่วนของบันทึกและงานเขียนอันปราศจากคุณค่าและไม่สมควรรำลึกจดจำในช่วงชีวิต 43 ปีเศษๆ ในจุฬาฯ*. (กรุงเทพฯ: ศอจ.ศูนย์อำนวยการการเกษียณอายุการทำงานของอาจารย์ฉลอง, 2553), 10.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 15.

ก่อนที่จะเข้าศึกษาในสาขาประวัติศาสตร์นั้น ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เคยคิดจะศึกษาทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยหวังว่าจะได้ทำงานด้านการทูตในอนาคต แต่ชีวิตก็ต้องพลิกผันเมื่อได้รับรู้ถึงผลงานและเรื่องราวของนิสิตเก่าคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2 คนที่ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้เขาเลือกเรียนสาขาวิชาประวัติศาสตร์ในสถาบันดังกล่าว คนแรกก็คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ฉลองประทับใจกับงานเขียนประเภทต่าง ๆ อย่างที่ไม่เคยรู้สึกกับนักเขียนคนใดมาก่อน คนที่สองได้แก่ จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ฉลองรับรู้เรื่องราวผ่านบอร์ดนิทรรศการที่ว่าด้วย “ความสำเร็จ” ของรัฐในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ และ “การจับตาย” ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่เทือกเขาภูพาน ซึ่งในนิทรรศการดังกล่าวมีภาพและชื่อของ “ผกค.” (ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์) ที่ถูกจับตาย พร้อมคำบรรยายต่อท้ายชื่อว่า “อักษรศาสตร์บัณฑิต จุฬายา” ฉลองได้เล่าว่าเรื่องราวและผลงานของนิสิตเก่าคณะอักษรฯ ทั้งสองคนดังกล่าวผลักดันให้เขาหันมาแสวงหาเกี่ยวกับการเตรียมสอบเพื่อเข้าศึกษาต่อในคณะอักษรฯ จุฬายา และเกิดคำถามขึ้นในใจลึก ๆ ว่าคณะอักษรฯ นั้นสอนอะไร ทำไมถึงสร้าง “กบฏ” ออกมาได้มากมายปานนั้น⁶ อย่างไรก็ตาม การเรียนในระดับปริญญาตรีของเขาก็มีลักษณะลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะใช้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทำกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางการของคณะอักษรฯ หรือของสโมสรนิสิตนักศึกษา ทั้งงานค่าย งานวรรณศิลป์ และเป็นสาราณียกร⁷ ก่อนที่จะเลือกศึกษาเรียนต่อในระดับปริญญาโทเพื่อคงสถานะความเป็นนิสิตเอาไว้เพราะไม่อยากจะถูกเกณฑ์ทหาร แต่การเรียนครั้งนี้ก็ทำให้เขาเริ่มตั้งใจเรียนอย่างจริงจัง จัง ๆ⁸ แล้วก็ก้าวเข้าสู่วงวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ในที่สุด

ในช่วงทศวรรษ 2510 วงวิชาการด้านประวัติศาสตร์ในประเทศไทยกำลังอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์การเขียนประวัติศาสตร์แบบเดิมที่เรียกขานกันในวงวิชาการว่าประวัติศาสตร์แบบ “สกุลตำราราชานุกาพ” ซึ่งเน้นการท่องบ่นรายละเอียดปลีกย่อย, ให้ความสำคัญกับบทบาทและการกระทำเพื่อเสริมสร้างเกียรติคุณของชนชั้นผู้ปกครอง, และตกอยู่ภายใต้กรอบความคิดแบบชาตินิยม⁹ (กอบแก้ว, 2519; นิธิ,

⁶ เรื่องเดียวกัน, 31-32.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁸ เรื่องเดียวกัน, 37.

⁹ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร, “การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลตำราราชานุกาพ,” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี. กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519). และนิธิ เอียวศรีวงศ์, “สมเด็จพระยาตำราราชานุกาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี,” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี. (กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519).

2519) ยิ่งไปกว่านั้นยังเห็นว่านักประวัติศาสตร์รุ่นก่อนหน้าจำนวนมากมีเพียงพูดสิ่งที่ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงตรัสไว้เท่านั้น แต่ยังไม่ถามปัญหาเดียวกับที่ทรงถามมาแล้ว และมักจะตอบเหมือนอย่างที่ได้ทรงตอบเสียด้วย¹⁰ นักวิชาการรุ่นใหม่จึงเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องทบทวนแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของนักประวัติศาสตร์ไทยในอดีตเพื่อค้นหาแนวทางการศึกษาแบบใหม่ๆ ต่อไปในอนาคต ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เรียกร้องให้นักประวัติศาสตร์ไทยทำการศึกษาแนวคิดและวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพอย่างเอาใจจริงเอาใจเพราะการที่นักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน (ตอนต้นทศวรรษ 2510) ยังไม่รู้จักรพระองค์ในฐานะนักประวัติศาสตร์ดีพอ ก็ทำให้นักประวัติศาสตร์ต้องตกอยู่ในภาวะอับจนทางปัญญา ไม่รู้จะก้าวต่อไปอย่างไร¹¹

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น นักวิชาการคนอื่นๆ ก็ทยอยกันออกมาเสนอผลงานการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อทบทวนความรู้และวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมไทยตามมาอีกเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็น “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2” ของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลตำราจราชานุภาพ” ของกอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร, “ก.ศ.ร.กุหลาบกับประวัติศาสตร์ไทย” ของเกรก เรย์โนลด์, “แนวการเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ” ของอัจฉราพร กมฺุทพิสมัย และ “งานทางประวัติศาสตร์ของ ดร.ประเสริฐ ณ นคร” ของพรเพ็ญ อันตระกูล เป็นต้น ซึ่งบทความทั้งหมดได้ถูกรวบรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่อง **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย**¹² ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนบรรยากาศแห่งความตื่นตัวทางวิชาการของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี

การฝึกปรีอวิชาประวัติศาสตร์ท่ามกลางความคึกคักของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ในช่วงทศวรรษ 2510 ได้หล่อหลอมมุมมองต่อ “อดีต” และ “ประวัติศาสตร์” ของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ให้มีความแหลมคมมากขึ้นเพราะการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้ทำให้นักประวัติศาสตร์ตั้งคำถามกับสิ่งที่เคยคิดว่าเป็น “ความจริงทางประวัติศาสตร์” และตั้งคำถามกับหลักฐานและงานเขียนทางประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง ซึ่งในกรณีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย การตั้งคำถามในลักษณะดังกล่าวก็คือตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์โดยตรงต่อประวัติศาสตร์

¹⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี”, 208.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 209.

¹² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ, *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, (กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519)

ชาตินิยมและมหาบุรุษที่ดำรงอยูมาแต่เดิมด้วย และนี่คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในผลงานวิชาการชิ้นแรก
ของฉลอง (ดังที่ผู้เขียนจะอภิปรายต่อไปข้างหน้า)

นอกจากนั้น ภายหลังจากสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาโทแล้ว ฉลอง สุนทราวาณิชย์
ก็ได้รับทุนศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกที่ประเทศออสเตรเลีย แม้ว่าจะไม่สำเร็จการศึกษาแต่
ประสบการณ์ในคราวนั้นก็เป็นอย่างไรที่ “เปิดโลก” ทั้งชีวิตทางสังคม ทางวัฒนธรรม และทาง
วิชาการของเขาเป็นอย่างมากผ่านการพบปะสังสรรค์กับเพื่อนนักศึกษาชาวตะวันตกและชาว
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นเขมร อินโดนีเซีย พม่า และมาเลเซีย ซึ่งรำเรียนใน
สาขาวิชาที่แตกต่างกันไปจนนำพาฉลองไปสู่วิถีคิดและวิธมองโลกที่หลากหลายอย่างไม่เคย
รู้จักมาก่อน จนเริ่มต้นค้นคว้าและอ่านหนังสือที่กว้างขวางมากขึ้นกว่าแต่ก่อนที่จะสนใจงาน
ทางประวัติศาสตร์เป็นการเฉพาะ¹³ จน นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “ไม่ว่าจะเอ่ยถึง
หนังสือเรื่องอะไรอาจารย์ฉลองก็มักจะได้อ่านแล้วทุกที”¹⁴ และความสนใจอันหลากหลายเช่นนี้
ได้กลายเป็นจุดแข็งของความเป็นครู¹⁵

3. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์กับการท้าทายความรู้ประวัติศาสตร์กระแสหลัก

การรำเรียนในรายวิชา “ประวัติการเขียนประวัติศาสตร์” กับ ธิตินา พิทักษ์ไพรวรรณ
ประกอบกับความประทับใจบทความเรื่อง “สมเด็จพระยาตากษานุกาภกับอาร์โนลด์
ทอยน์บี” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ตีพิมพ์ออกมามีครั้งแรกในปี 2512¹⁶ ดลใจให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์
ค้นคว้าและนำเสนอการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ชิ้นแรกของเขาขึ้นในปี 2515 คือ
บทความเรื่อง “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2”¹⁷ ซึ่งนอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการการเขียน

¹³ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, สัมภาษณ์โดย ฌัฐพงษ์ สกุลเสี่ยว, ม.ป.ท, 3 มีนาคม 2563.

¹⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, คำนำ ใน เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์ จอมขมังเวทย์, บรรณาธิการโดย ธนาพล
ลิ้มอภิชาติ และ สุวิมล รุ่งเจริญ. (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558), 12.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 9.

¹⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “สมเด็จพระยาตากษานุกาภกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี.” ใน *ประวัติศาสตร์
และนักประวัติศาสตร์ไทย*, 208-244.

¹⁷ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึง
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2,” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ
สวัสดิ์ศิริ. (กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519), 62-94.

ประวัติศาสตร์ไทยที่ฉลองเห็นว่า “เป็นปัญหาพื้นฐานที่สำคัญที่สุด”¹⁸ แล้วยังแฝงไว้ด้วยการท้าทายความคิดแบบมหาบุรุษ ผ่านการตั้งคำถามกับการมอบความยิ่งใหญ่ในฐานะบิดาของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยให้กับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารอนุภาพมากจนเกินไป จนทำให้บุคคลอื่นในอดีตที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอยู่ไม่น้อยถูกละเลยหรือให้ความสำคัญน้อยกว่าที่ควรจะเป็น

ในการท้าทายความศักดิ์สิทธิ์ของความคิดทางประวัติศาสตร์แบบมหาบุรุษนั้น ฉลองสุนทราวาณิชย์ ใช้วิธีการคืนบริบทให้กับกรกระทำของปัจเจกบุคคลเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีเงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เขียนงานประวัติศาสตร์ออกมาเช่นนั้นและก็ทำเช่นเดียวกันนี้กับในกรณีของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารอนุภาพ จนนำไปสู่ข้อเสนอกับท้าทายต่อนักประวัติศาสตร์สกุลดำรงราชานุภาพเป็นอย่างยิ่งว่า เราไม่สามารถพิพากษาว่ามนุษย์คนใดมีความสามารถ ฉลาดปราดเปรื่อง หรือชั่วร้ายและฉลาดเฉลียวกันได้ง่าย ๆ เพราะความสามารถและฉลาดปราดเปรื่องอันเป็นปัจเจกลักษณะของมนุษย์นั้นย่อมเกิดขึ้นมาได้เพราะ “เงื่อนไข” ที่บริบทแวดล้อมสร้างขึ้นมาจากเหตุด้วย การศึกษาการเขียนงานทางประวัติศาสตร์จึงต้องตระหนักถึงความผิดแผกแตกต่างกันของกาลเวลาและสภาพสังคมในสมัยนั้น ๆ มิเช่นนั้นย่อมก่อให้เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องการเปรียบเทียบความสามารถและผลการกระทำของบุคคลได้ง่าย ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้ฉลองเห็นว่าบุคคลอย่าง เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็อาจจะมีแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ทันสมัยและกว้างขวางกว่าที่เป็นอยู่ ถ้าท่านมีชีวิตอยู่ในสมัยและมีโอกาสอย่างที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารอนุภาพ ได้รับ ในท่วงทำนองเดียวกัน “ความไม่สมบูรณ์” ใดๆ ในพระนิพนธ์ของพระองค์ที่นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันวิพากษ์วิจารณ์กันอยู่ ก็อาจเป็นสิ่งที่พระองค์จะทรงมองเห็นได้เช่นกัน ถ้าพระองค์มีพระชนม์ชีพอยู่ในยุคสมัยนี้¹⁹

การพิจารณาการกระทำของมนุษย์อย่างควบคู่ไปกับเงื่อนไขของบริบทแวดล้อม การไม่นำเอาค่านิยมของปัจจุบันไปตัดสินคนในอดีต รวมทั้งความระมัดระวังที่จะไม่ตัดสินอดีตในเชิงคุณค่า (ถูก-ผิด, ดี-เลว) แบบชาวตำตายตัวกลายเป็นพื้นฐานความคิดที่สำคัญของ ฉลองสุนทราวาณิชย์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาและได้รับการเน้นย้ำอยู่เสมอ โดยเฉพาะในงานศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกผลิตขึ้นภายหลังจากนั้น ตัวอย่างที่ดีได้แก่บทความเรื่อง “งานเขียนประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคน้ำสมัยจารีต: “หน้าที่” ของอดีตและ

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 63.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 86-87.

“การรับรู้อดีต” ของคนพื้นเมือง”²⁰ ที่พยายามชี้ให้เห็นว่านักประวัติศาสตร์แทบจะไม่สามารถตัดสินหรือประเมินคุณค่าของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตให้เป็นอันเด็ดขาดตายตัวได้เลย และสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับมุมมองและประเด็นคำถามของผู้ศึกษา มากกว่า

ฉลอง สุนทรวานิชย์ ใช้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันระหว่างรัฐจารีตที่ตั้งอยู่บริเวณภาคพื้นน้ำและภาคพื้นทวีปเป็นแกนกลางในการอภิปรายประเด็นดังกล่าว โดยเปรียบเทียบให้เห็นว่าการที่ชาวตะวันตกปรากฏตัวและมีบทบาทค่อนข้างสูงในรัฐจารีตภาคพื้นน้ำ คือ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 ได้ทำให้รัฐอาณาจักรและระบบราชการแบบพื้นเมืองที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ราชสำนักไม่สามารถพัฒนาก้าวไปได้ไกลดังที่ปรากฏในรัฐภาคพื้นทวีปเช่นในเวียดนาม ไทย และพม่าที่มีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจมากกว่า ดังนั้น ตั้งแต่หลังศตวรรษที่ 16 รัฐอาณาจักรที่มีอำนาจทางการเมืองกว้างขวางอย่างปรากฏอยู่บนภาคพื้นทวีปก็มีเพียงบนเกาะชวา คือ มัชฌปาหิตและมะตะรัม แต่ก็เสื่อมอำนาจลงไปในราวศตวรรษที่ 18 รัฐที่เหลือนอกจากนั้นก็มิสภาพเป็นเพียง “นครรัฐ” หรือ “เมือง” ที่ดำรงความเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมแต่ปราศจากอำนาจทางการเมือง

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวย่อมกลายเป็น “ข้อด้อย” หากนักประวัติศาสตร์ใช้พัฒนาการของรูปแบบรัฐเป็นเกณฑ์ในการวัดมาตรฐาน แต่ถ้าเปลี่ยนคำถามหรือประเด็นความสนใจไปที่หลักฐานและจารีตการเขียนงานทางประวัติศาสตร์แล้ว พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในลักษณะดังกล่าวก็จะกลายเป็น “ข้อดี” เพราะอำนาจอันกระจัดกระจายได้ทำให้งานเขียนทางประวัติศาสตร์แบบ “พงศาวดารหัวเมือง” ที่มีคุณค่าอย่างมากสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ปรากฏออกมาในดินแดนแถบนั้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ 19 ในขณะที่รัฐภาคพื้นทวีปซึ่งมีอำนาจแบบรวมศูนย์กลับปรากฏงานในลักษณะนี้น้อยมาก เพราะวัฒนธรรมราชสำนักเข้าไปครอบงำทางวัฒนธรรมและการเมืองของหัวเมืองเล็ก ๆ²¹ ดังนั้น การจะตัดสินว่าเรื่องราวในอดีตนั้นดีหรือไม่จึงไม่สามารถฟันธงลงไปได้เลยเด็ดขาด เพราะเงื่อนไขทางการเมืองที่มีลักษณะอ่อนแอและกระจายอำนาจกลับทำให้วัฒนธรรมอีกด้านหนึ่งเติบโตเฟื่องฟูขึ้นและกลายเป็นคุณูปการให้นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังอย่างที่อาณาจักร

²⁰ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคน้ำสมัยจารีต: “หน้าที” ของอดีตและ “การรับรู้อดีต” ของคนพื้นเมือง” ใน “เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ” (การประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ”, ณ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 23-28 มิถุนายน 2535).

²¹ เรื่องเดียวกัน, 1-2.

ใหญ่ ๆ ที่รวมศูนย์อำนาจไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ การตัดสินคุณค่าทางประวัติศาสตร์จึงทำได้ยากยิ่งและขึ้นอยู่กับว่าเรากำลังค้นหาเรื่องราวใดในอดีตมากกว่า

นอกจากจะตัดสินเชิงคุณค่าได้ยากยิ่งแล้ว สำนักทางประวัติศาสตร์หรือการรับรู้ที่ดีของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยยังมีความแตกต่างกันด้วย ดังที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ได้อธิบายว่าการรับรู้ที่ดีของคนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยก่อนศตวรรษที่ 19 แตกต่างจากการรับรู้ที่ดีของคนในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากการรับรู้ที่ดีของคนในปัจจุบันนั้นเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้แบบตะวันตกสมัยใหม่จึงมักคาดหวังงานเขียนทางประวัติศาสตร์จะต้องเป็นงานเขียนแบบร้อยแก้ว พรรณนาความที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอดีตอันเป็นข้อเท็จจริงของสิ่งที่เคยเกิดขึ้นจริง มีความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ พรรณนาความที่อธิบายเหตุการณ์ในลักษณะที่ต่อเนื่องทางด้านเวลา ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ตามแบบจารีตของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้²² เราจึงนำการรับรู้ที่ดีในปัจจุบันไปเป็นกรอบในการอ่านและตัดสินเอกสารทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ในอดีตไม่ได้ สิ่งที่เป็นไปได้มากที่สุดสำหรับนักประวัติศาสตร์ก็คือการตระหนักเสียว่ามนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกันด้วย "มิติของเวลา" และความพยายามทำความเข้าใจความคิดหรือโลกทัศน์ของคนในอดีตที่อยู่เบื้องหลังการเขียนงานทางประวัติศาสตร์มากกว่าที่จะด่วนตัดสินว่างานเขียนของคนพื้นเมืองมีหรือไม่มีคุณค่าในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตามมาตรฐานทางความคิดของตะวันตก

แนวคิดและวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เน้นทักษะในการทำความเข้าใจมนุษย์มากกว่าการตัดสินคุณค่า การตระหนักว่าไม่มีคำอธิบายใดเป็นความจริงสูงสุด และทุกสิ่งทุกอย่างมักมองได้หลายด้านอยู่เสมอ นั้นสอดคล้องกับบุคลิกแบบ "เสรีนิยม" ของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ด้วย (แน่นอนว่าผู้ที่ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ไม่จำเป็นต้องเป็นเสรีนิยมทุกคน) บุคลิกแบบเสรีนิยมดังกล่าวแสดงออกมาจากหลายด้าน เช่นแนวทางการอบรมสั่งสอนลูกศิษย์ที่ "ไม่เคยไปรบกวนอะไร...มันเป็นชีวิตของเขา เขาจะต้องเลือกของเขาเอง...ผมไม่คิดว่าการเป็นครูจะเป็นการสร้างแบบจำลอง ชีตเส้นให้มันติดแต่ถ้าเมื่อไหร่ก็ตามที่มีใครสนใจและมีศักยภาพ ผมก็พร้อมที่ผลักดัน"²³ นอกจากนั้นนักประวัติศาสตร์อย่าง รัชชชัย วินิจจะกุล ยังได้กล่าวถึงบุคลิกของฉลองไว้อย่างน่าสนใจว่า "เป็นผู้ใหญ่ที่ชอบเล่นตลกกับเรื่องซีเรียส ชอบแหงนทำท่ายแบบที่เล่นที่จริง (แปลว่าจริงจังแบบเราไม่รู้ตัว)...รักษาความเป็นปัจเจกชนอิสระที่"ล้อเล่น"

²² เรื่องเดียวกัน, 15.

²³ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, สัมภาษณ์โดย ณัฐพงษ์ สกุลเสียว, ม.ป.ท, 2559.

กับจารีตธรรมเนียมมาตรฐานได้อย่างคงเส้นคงวา พอเหมาะพอควร และด้วยความสามารถที่คนอื่นต้องเคารพ”²⁴

อย่างไรก็ตาม เบื้องหลังบุคลิกแบบเสรีนิยมนั้นก็แฝงไว้ด้วยหัวใจอันเป็นขบถ ความชื่นชมและพร้อมที่จะต่อสู้กับอำนาจอันไม่ยุติธรรม ทั้งผ่านการเคลื่อนไหวโดยตรง ดังเช่นการต่อสู้เพื่อจริยธรรมทางวิชาการ²⁵ หรือการต่อสู้ผ่านการเขียนงานทางประวัติศาสตร์เพื่อท้าทายประวัติศาสตร์แบบเก่าที่เต็มไปด้วยเรื่องราวของชนชั้นนำประหนึ่งว่าประวัติศาสตร์ทั้งหมดนั้นเป็น “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” จึงทำให้ “ประวัติศาสตร์ของชาติ” ในความหมายที่แท้จริงนั้นยังไม่เกิดขึ้น และมันจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อ “สามัญชนและชุมชนจะต้องมีบทบาทในการสร้างประวัติศาสตร์มากขึ้น”²⁶ นี่คืออุดมการณ์ของการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ลงเรี่ยวแรงทางวิชาการเพื่อผลักดันให้เกิดขึ้นอยู่ตลอดมา

4. การท้าทายประวัติศาสตร์กระแสหลักด้วยมุมมองจากประวัติศาสตร์ของสังคม/ท้องถิ่น

เมื่อสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาโทจากการทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20.”²⁷ วิทยานิพนธ์สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ฉลอง สุนทราวาณิชย์ได้หันเหความสนใจมาสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมและท้องถิ่นโดยมุ่งหวังว่าจะสร้างสมดุลให้กับประวัติศาสตร์ของชาติที่ถูกครอบงำด้วยประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางอำนาจรัฐซึ่งมีพลังมากกว่าที่เราจินตนาการเอาไว้ แม้กระทั่งในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่เทคโนโลยีทางด้านการสื่อสารคมนาคมจะช่วยให้คนทั้งโลกใกล้ชิดกันทั้งทางด้านกายภาพและความรู้สึกนึกคิด แต่

²⁴ ธงชัย วินิจจะกูล, “กุ ลอบ ลอก แต่งแบบไพร่ๆ: ความผิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบที่ตัดสินโดยนักประวัติศาสตร์ อำมาตย์,” ใน *เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์ จอมขมังเวทย์, บรรณาธิการโดย ธนาพล ลีหมอกิชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ.* (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558), 119.

²⁵ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *ไร้สาระ: บางส่วนของบันทึกและงานเขียนอันปราศจากคุณค่าและไม่สมควรรำลึกจดจำในช่วงชีวิต 43 ปีเศษๆ ในจุฬาย,* 117-118. และ เรื่องเดียวกัน, 197-200.

²⁶ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,” 62-94.

²⁷ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516).

โดยข้อเท็จจริงแล้ว เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าเหล่านั้นกลับต้องสยบจำนวนต่อปัญหาเรื่อง “อธิปไตย” “รัฐชาติ” “สัญชาติ” “เส้นเขตพรมแดน” “บูรณภาพ” และ “ความมั่นคง”²⁸

มิเพียงการรับรู้ประวัติศาสตร์ของผู้คนทั่วไปในสังคมเท่านั้นที่ถูกครอบงำ แต่ในแวดวงวิชาการเองก็ถูกรัฐส่วนกลางครอบงำผ่านการสนับสนุนด้านต่างๆ จนทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เฟื่องฟูขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 2520 กลายเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เน้นความยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองในอดีต เน้นการรวบรวมวัฒนธรรมที่สูงส่งดั่งงามในแต่ละท้องถิ่น พุดถึงแต่เรื่องราวของผู้คนในระดับนำของสังคม ไม่ใช่เรื่องราวของท้องถิ่นที่เป็นระดับพื้นบ้าน²⁹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ จึงเห็นว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกำลังอยู่ใน “ภาวะวิกฤต” และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างที่พักปรารถนานั้นยังไม่เกิด นั่นคือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จะสร้างสมดุลหรือช่วงชิงพื้นที่กับประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลัก³⁰ เพื่อท้าทายต่อการครอบงำของประวัติศาสตร์แบบส่วนกลางดังกล่าว ได้ผลักดันให้นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งทำการศึกษาค้นคว้าของการศึกษาการเคลื่อนไหวของประชาชนผ่านปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “กบฏชาวนา” หรือ “กบฏผู้มีบุญ”³¹ ซึ่ง ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ก็อยู่ในกระแสการศึกษาแบบดังกล่าวด้วย

ความสนใจดังกล่าวยังสัมพันธ์กับบุคลิกของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่เขาชื่นชมใน “กบฏ” ของคณะอักษรฯ สองคนดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไปแล้วข้างต้น หรือการนิยามตนเองเอาไว้ว่าเป็น “กุมารพยศ” หรือ “ทารกเกร” (enfant terrible) ที่ไม่ยอมเข้าแบบกับกฎเกณฑ์ ระเบียบ และธรรมเนียมปฏิบัติ³² นอกจากนั้น เขายังได้แปลหนังสือเรื่อง **พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ.1885-1895**³³ ที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวในการต่อต้านการปกครองของจักรวรรดินิยมอังกฤษของชาวพม่า โดยที่เขาอุทิศผลงานแปลชิ้นนี้ให้กับ “ครูกบฏ” และ “นักรบนิรนาม” ทั้งปวง เพราะหากว่า “โลกนี้มีแต่ผู้สมยอม คงชาติสี่ล้านอันเปี่ยมคุณค่า

²⁸ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพไทย-ลาวเชิงประวัติศาสตร์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” *ศิลปวัฒนธรรม* 8, ฉ. 1 (พฤศจิกายน 2529): 142-155.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 140.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 146.

³¹ พรพิชญ์ อ้นตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย, บรรณาธิการ, *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527)

³² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *ไร้สาระ: บางส่วนของบันทึกและงานเขียนอันปราศจากคุณค่าและไม่สมควรรำลึกจดจำในช่วงชีวิต 43 ปีเศษๆ ในจุฬาย*, 11.

³³ นิธิเมียนต์, *พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895*, แปลโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543).

ของความเป็นมนุษย์” ดังนั้น การศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อก่อภพต่อต้านอำนาจรัฐของชาวนาอีสานครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ไทยจึงน่าจะเป็นอะไรที่ตอบสนองอุดมการณ์และชีวิตของเขาเองด้วย

นอกจากจะสนับสนุนให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและท้องถิ่นเพื่อสร้างสมดุลให้กับประวัติศาสตร์ชาติแล้ว แนวรบกับประวัติศาสตร์ชาตินิยมอีกด้านหนึ่งของ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ได้แก่การนิยามความหมายของคำว่า “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” เสียใหม่ให้กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม โดยชี้ให้เห็นว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ควรจำกัดอยู่เพียงแคศิลจารึก กฎหมายโบราณ พระราชพงศาวดาร พระราชสาสน์ พระราชดำรัส เอกสารทางราชการของกระทรวงทบวงกรม หรือแม้แต่ตำนานและประวัติศาสตร์บอกเล่าเท่านั้น แต่ยังต้องหมายรวมไปถึงหลักฐานที่ถูกผลิตและใช้โดยคนธรรมดาสามัญด้วย ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม สถาปัตยกรรม (ในรูปแบบต่าง ๆ) บัญชีทางธุรกิจ จดหมายและบันทึกส่วนตัวของพ่อค้าและคนธรรมดาสามัญ ภาพจิตรกรรม ภาพยนตร์ ดนตรี ภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ อีกด้วย³⁴ ดังที่เขาได้กล่าวไว้ว่า

“ซากเศษขยะที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์จึงกลายมาเป็นหลักฐานสำหรับการศึกษาทางโบราณคดี ที่มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่างานศิลปะที่มีคุณค่าและสิ่งก่อสร้างอันมหัศจรรย์ใหญ่โต พันธุ์อย่างปรางค์มุนีหรือปราสาทหิน เช่นเดียวกับงานวรรณกรรม ตั้งแต่คัมภีร์ทางศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์ บทเสภา นิราศ บทละครร้องเพลงลูกทุ่งการละเล่นพื้นบ้าน ประวัติชีวิตคนธรรมดาสามัญ หรือจิตรกรรมฝาผนัง ฯลฯ กลายมาเป็นหลักฐานที่ทรงคุณค่าสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคม และภูมิปัญญาของสังคมไทย ตลอดจนรวมถึงสถาปัตยกรรมสมัยใหม่อย่างอนุสาวรีย์ที่ถูกนำมาใช้อธิบายประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของไทยได้อย่างหนักแน่น มีพลังและน่าคล้อยตาม”³⁵

³⁴ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “บทวิจารณ์อานันท์ กาญจนพันธ์ุ” “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา,” ใน 60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บรรณาธิการโดย ผาสุกพงษ์ไพจิตร. (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2544), 229-245.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 239-240.

เมื่อคำว่า “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” มีความหมายกว้างขวางและสามารถครอบคลุมเกือบทั้งหมดเกือบจะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ผลิตและหลงเหลือไว้ หน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ก็คือวิเคราะห์ วิพากษ์ และเชื่อมโยงข้อมูลจากหลักฐานต่างๆ เหล่านั้นให้ครอบคลุมและเชื่อมโยงกันมากที่สุด เพื่อสร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่มีพลังและเขียนถึง “บุคคลที่ยังไม่เคยถูกกล่าวถึง” ในประวัติศาสตร์กระแสหลักให้ออกมาโลดแล่นอยู่ในความรับรู้ของผู้คนทั่วไปในสังคม ดังที่เคยยกตัวอย่างไว้ว่า

“มันมีนิทานเรื่อง “ตาบอดคลำช้าง”...คนตาบอดหลายคนที่เป็นคนคลำส่วนต่างๆ ของช้างก็ได้ภาพความจริงเกี่ยวกับตัวช้างแตกต่างกันแน่นอนว่าความจริงที่คนตาบอดแต่ละคน “มองเห็น” นั้นไม่ใช่ความจริงทั้งหมดของช้าง แต่เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่เมื่อนำเอาความจริงของคนตาบอดแต่ละคนมาประมวลกันแล้วก็จะได้ภาพช้างที่ใกล้เคียงความเป็นจริง ซึ่งอาจไม่เหมือนกับภาพที่คนตาบอดแต่ละคนได้จินตนาการ”³⁶

ข้อเสนอดังกล่าวสะท้อนความต้องการที่จะเห็นแนวทางในการศึกษาและอธิบายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและสามัญชนรูปแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบเดิมเนื่องจาก ฉลอง สุนทรวาณิชย์ เห็นว่าส่วนงานศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ผลิตออกมานั้นยังมีลักษณะแยกส่วน อย่่างการศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก็ไม่สนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในส่วนอื่นๆ หรือด้านอื่นๆ เช่น เรื่องของศิลปะพื้นบ้าน วรรณกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ ส่วนงานที่ศึกษาเรื่องของคติชนวิทยา นิทานพื้นบ้าน หรือแม้แต่เรื่องของเครื่องจักรสาน ก็ยังขาดการพิจารณาในด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ทั้งๆ ที่การเชื่อมโยงทั้งสองอย่างเข้าด้วยกันจะช่วยขยายความเข้าใจในเรื่องของการผลิต โลกทัศน์ ฯลฯ ของชาวบ้านได้ และอาจให้ร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และเศรษฐกิจในระดับชนบทของชาวบ้าน³⁷

ในทางตรงกันข้าม การเชื่อมโยงข้อมูลหลักฐานที่หลากหลายก่อนที่จะผลิตขึ้นมาเป็นคำอธิบายทางประวัติศาสตร์คือทักษะของนักประวัติศาสตร์ที่ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ พึงใจตั้งที่ได้แอบชื่นชมความสามารถในการรื้อฟื้นสิ่งละอันพันละน้อยที่ผู้คนเคยมีประสบการณ์ร่วมกัน

³⁶ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, ไร้สาระ: บางส่วนของบันทึกและงานเขียนอันปราศจากคุณค่าและไม่สมควรรำลึกจดจำในช่วงชีวิต 43 ปีเศษๆ ในจุฬาฯ, 165.

³⁷ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น,” วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 5, ฉ. 3-4 (เมษายน-กันยายน 2529): 53-63.

มาในชีวิตประจำวัน แล้วนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาเชื่อมโยง ตีความ และอธิบายใหม่จนสร้าง คำอธิบายทางประวัติศาสตร์ได้อย่างน่าประทับใจของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไว้ว่า

“ทุกอย่างที่มีมันผ่านสายตาของเรา หูของเรา ลิ้นของเรา มันก็เข้าไป อยู่ในสมอง...เป็นความมหัศจรรย์ของอาจารย์นิธิที่สามารถดึงสิ่ง ต่าง ๆ ที่เคยผ่านหูผ่านตาแล้ว...ภาษาคอมพิวเตอร์เรียกว่า...ดึงมัน กลับคืนมาแล้วก็ส่งด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ให้มันเรียงลำดับ หรือจัดเรียงข้อมูลตามคำสั่ง...ทั้งหมดถ้าคุณสังเกตเห็นสิ่ง ๆ ทั้งหมด เกิดจากข้อมูลทั้งหมดที่อาจารย์นิธิมีอยู่แล้วดึงมันออกมาจัดลำดับ และสร้าง...โยงมันภายใต้วิธีคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายใต้วาทกรรม ชุดหนึ่ง ภายใต้ทฤษฎีแบบหนึ่ง แล้วคุณจะเห็นว่าการจัดลำดับ เรียงลำดับก็จะเปลี่ยนแปลงไป แล้วก็กลายเป็นคำตอบบางอย่าง และนี่เป็นคุณสมบัติที่สำคัญ...ทุกอย่างมันก็อยู่ในนั้นไม่ได้หายไปไหน จะทำยังไงถึงจะดึงมันออกมาและจัดเรียงข้อมูล”³⁸

ด้วยความใฝ่ฝันที่จะเห็นงานประวัติศาสตร์เช่นนั้น ภายหลังจากที่ได้ทำการวิจัย ในเชิงสำรวจสถานะความรู้มาไต่ระยะหนึ่ง ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ก็ได้นำเสนอบทความที่ ไกลเคียงกับงานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่อยากเห็นออกมาในที่สุด นั่นก็คือ “Small Arms, Romance, Crime and Violence in Post WW II Thai Society”³⁹ และ “The Regionalization of Local Buddhist Saints: Amulets, Crime and Violence in Post-World War II Thai Society”⁴⁰ กล่าวได้ว่าบทความทั้งสองเป็นบทความทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงเอาข้อมูลที่ หลากหลายและไม่น่าจะนำมาอธิบายร่วมกันได้ อย่างการขยายตัวของอาวุธปืนและยุทธวิธี ทางทหาร, อาชญากรรมและความรุนแรง, ความอ่อนแอของรัฐ, การขยายตัวของโจรผู้ร้าย, การเขียนนวนิยายแนว “อาชญาวิทยา” รวมถึงความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังและอุตสาหกรรม พระเครื่องไทย มาขมวดให้ไปด้วยกันได้จนกลายเป็นงานที่ฉายให้เห็นภาพประวัติศาสตร์ของ

³⁸ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, สัมภาษณ์โดย ฌรัฐพงษ์ สุกุลเสียว, ม.ป.ท, 2559.

³⁹ Chalongs Soontravanich, “Small Arms, Romance, Crime and Violence in Post WW II Thai Society,” *Southeast Asian Studies* 43, No. 1 (2005): 26-46.

⁴⁰ Chalongs Soontravanich, “The Regionalization of Local Buddhist Saints: Amulets, Crime and Violence in Post-World War II Thai Society,” *SOJOURN: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 28, no. 2 (2013): 179-215.

สังคมและวัฒนธรรมไทยตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบันอย่างเป็นทางการได้ ดีที่สุดชิ้นหนึ่ง และเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ชื่นชมต่อแนวทางการสร้างคำอธิบาย ทางวิชาการของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แล้ว ผลงานสองชิ้นหลังสุดของเขาก็คือการดึงเอาประสบการณ์ ที่ผ่านมาในชีวิตประจำวันในอดีต ไม่ว่าจะเป็นการเติบโตมาในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง การอ่าน นิยายเรื่องเสือใบ-เสือดำ ของ ป.อินทรปาลิต ความสนใจเรื่องเครื่องรางของขลังและปิ่นผ้าน้ำ ไม้ ฯลฯ และนำเอาข้อมูลเหล่านี้มาร้อยเรียงผ่านบริบทความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม เพื่อฉายภาพประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมไทย ร่วมสมัยได้อย่างกลมกล่อม

5. วิธีการทางประวัติศาสตร์

จากพื้นฐานของการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ ประกอบกับความพยายามที่จะ กระตุ้นให้นักประวัติศาสตร์ใช้หลักฐานที่หลากหลายซึ่งสัมพันธ์กับความสนใจในประเด็นทาง วิชาการต่าง ๆ ที่กว้างขวางหลากหลายทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ให้ความสำคัญกับวิธีการ ทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์และมุมมอง ในเชิงศึกษาเปรียบเทียบ ซึ่งจะเป็นวิธีการที่ทำให้คำอธิบายทางประวัติศาสตร์มีความถูกต้อง แม่นยำและมีพลังในการอธิบายมากยิ่งขึ้น

ก. การวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เห็นว่าการวิพากษ์หลักฐาน รวมถึงการค้นหาลักษณะจาก หลายแห่งมีความจำเป็นอย่างมากในการตรวจสอบความถูกต้องสอดคล้องกันของหลักฐานและ ตรวจสอบความถูกต้องของคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์กำลังสร้างขึ้น ดังที่เขา ได้แสดงวิธีการดังกล่าวให้เห็นในการเขียนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของตนเรื่อง “ความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20” ที่ศึกษาจากมุมมองหลากหลายด้าน ทั้งหลักฐานที่สะท้อนมุมมองจากฝ่ายสยามเอง หลักฐาน ของอังกฤษที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ในสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมลายา และหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ และเอกสารของรัสเซียที่ ค้นหามาจากสถาบันบูรพคดีศึกษา สภาวิทยาศาสตร์แห่งสหภาพโซเวียต (The Institute of Oriental Studies, the USSR Academy of Sciences, Moscow)⁴¹ การค้นหาลักษณะจากหลายแห่ง หลายมุมมองได้ทำให้เขาสามารถอธิบายระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่ประกอบไปด้วย

⁴¹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, *รัสเซีย-ไทย สมัยรัชกาลที่ 5-6*, (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2518), 7-8.

พวกชาติมหาอำนาจ คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส รัสเซีย และชาติด้อยอำนาจอย่างสยามได้อย่างซับซ้อนและรอบด้าน

ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากว่านักประวัติศาสตร์ไม่ระมัดระวังเรื่องการใช้หลักฐาน ขาดการวิพากษ์หลักฐาน หรือใช้หลักฐานจากเพียงแหล่งเดียว มุมมองเดียว ขาดการเปรียบเทียบตรวจสอบจากแหล่งอื่นหรือมุมมองอื่นๆ ก็มีความเสี่ยงอย่างสูงที่จะทำให้ให้นักประวัติศาสตร์คนนั้น สร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาอย่างเข้าใจผิดและบิดเบือนความเป็นจริง ตัวอย่างอันดีในกรณีนี้ได้แก่คราวที่ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ วิจารณ์บทความวิจัยเรื่อง “ฝรั่งเศสและคลองกระ” โดยเน้นไปที่เรื่อง “การใช้หลักฐาน” เนื่องจากเจ้าของผลงานดังกล่าวใช้หลักฐานจากแหล่งเดียวเป็นหลัก คือหลักฐานของอังกฤษ แต่กลับนำเอาข้อมูลจากหลักฐานเหล่านั้นมาอธิบายบทบาทของรัฐบาลฝรั่งเศสในการผลักดันรัฐบาลสยามให้ดำเนินการขุดคลองกระ ซึ่งฉลองเห็นว่าเป็นการใช้หลักฐานที่ผิดฝาผิดตัว จนนำไปสู่ความเข้าใจผิดและสร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่หละหลวม⁴²

ผู้เขียนเข้าใจว่า “การใช้หลักฐาน” เป็นข้อสำคัญในการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานทางวิชาการของ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ อยู่อย่างสม่าเสมอตามแนวทางของนักประวัติศาสตร์ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าการเป็น “ผู้วิจารณ์” และ “คำวิจารณ์” ในเวทีสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ส่วนใหญ่มักจะไม่ได้รับการบันทึกเอาไว้เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตาม ยังมีกรณีวิจารณ์ที่น่าสนใจของ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ อีกครั้งหนึ่งที่ถูกบันทึกไว้ และพอที่จะทำให้เราแกะรอย “ความเคร่งครัดต่อหลักฐาน” ออกมาได้อยู่บ้าง นั่นคือในคราวที่ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ได้ชี้ให้เห็นประเด็นเรื่องการใช้ “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” ในงานวิจัยต่าง ๆ ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เอาไว้อย่างคมคายว่า

“ดูเหมือนว่าฉัตรทิพย์ นาถสุภา จะคิดว่าประเด็นปัญหาทางประวัติศาสตร์แต่ละประเด็น มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของมันเองชุดหนึ่งเป็นการเฉพาะเท่านั้น เป็นต้นว่า เอกสารทางราชการในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชุดเดียวสำหรับการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจไทย เช่นเดียวกับที่ประวัติศาสตร์บอกเล่าสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านและคัมภีร์โบราณสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์

⁴² ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “บทวิจารณ์บทความ “ฝรั่งเศสและคลองกระ” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง 300 ปี ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส (การประชุมวิชาการเรื่อง 300 ปี ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 14-15 ธันวาคม 2527.

วัฒนธรรม การจำกัด “ความหมาย” ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ลงไปเช่นนี้ เท่ากับเป็นการปิดกั้นหลักฐานอันหลากหลายจากแหล่งอื่นๆ ที่สามารถนำมาเสริมกับข้อมูลที่มีอยู่แล้วออกไปอย่างน่าเสียดาย”⁴³

ในสายตาของ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ การค้นหาและวิเคราะห์ข้อมูลจากหลายแหล่งจะช่วยให้การประเมินคุณค่า ตรวจสอบ และการวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นไปอย่างรอบด้านมากขึ้น เป็นต้นว่า บันทึกอันเป็นลายลักษณ์อักษรในสังคมไทยสมัยใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ทั้งที่เป็นเอกสารราชการ เอกสารสาธารณะ (หนังสือพิมพ์ วารสารของหน่วยงานทางราชการ ฯลฯ) เอกสารขององค์กรธุรกิจการค้า และเอกสารส่วนบุคคล (บันทึกความทรงจำ บันทึกการเดินทาง จดหมายส่วนตัว ฯลฯ) จำนวนมาก น่าจะช่วยเสริมและตรวจสอบเปรียบเทียบกับข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวบ้าน ในการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านได้เป็นอย่างดี⁴⁴ นอกจากนั้น เขายังพยายามปลุกฝังความเคร่งครัดในหลักฐานให้กับนักเรียนประวัติศาสตร์ทุกรุ่นที่โตขึ้นเรียนกับเขาด้วย โดยผลงานทางวิชาการที่ถูกพูดถึงบ่อยๆ ในชั้นเรียนประวัติศาสตร์ของเขาก็คือผลงานของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล และวินัย พงศ์ศรีเพียร ทั้งนี้แม้ว่านักประวัติศาสตร์ทั้งสองท่านดังกล่าวจะมีความสนใจทางวิชาการและแนวคิดทางสังคมการเมืองแตกต่างกันคนละโลก แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของการทำงานของนักประวัติศาสตร์แล้ว ฉลอง สุนทรวาณิชย์ เห็นว่านักวิชาการทั้งสองมีจุดร่วมกันที่สำคัญก็คือ “ความจริงจูงกับข้อเท็จจริง” คือการให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ผ่านการวิพากษ์หลักฐานอย่างเคร่งครัดนั่นเอง⁴⁵

นอกจากการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานวิชาการต่างๆ แล้ว ความต้องการที่จะทำให้ “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” มีความหมายที่กว้างขวางออกไป ยังปรากฏอยู่ในการผลักดันให้นิสิตรระดับปริญญาโทในที่ปรึกษา รวมถึงตัวท่านเองใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยังไม่มีใครเคยใช้อย่างจริงจังมาก่อน ไม่ว่าจะเป็นวารสารพระเครื่อง, คติความต่างๆ ที่ถูกบันทึกไว้, การขยายตัวของอาวุธ, สมุดบันทึกรายชื่อนักเรียนของโรงเรียนเล็กๆ แห่งหนึ่ง ฯลฯ ซึ่งหลักฐานประเภทนี้ทั้งหมดจะสะท้อนวิถีชีวิตและความคิดของชาวบ้านหรือสามัญชนที่แตกต่างออกไป และทำให้นัก

⁴³ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “บทวิจารณ์อันหนัก ภาณุจนพันธุ์” “สังคมไทยตามความคิดและความไม่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา,” ใน 60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 243-244.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, สัมภาษณ์โดย ธีรพงษ์ สกกุลเสียว, ม.ป.ท., 2559.

ประวัติศาสตร์สามารถก้าวข้ามการศึกษาประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมที่ถูกกำหนดจากรัฐส่วนกลางไปได้นั่นเอง

ข. การศึกษาเชิงเปรียบเทียบ

“เครื่องมือ” อีกชิ้นหนึ่งที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์อยู่เสมอ ก็คือ “การศึกษาเปรียบเทียบ” ซึ่งในปี 2532 เขาได้เสนอบทความ เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบในทางประวัติศาสตร์”⁴⁶ โดยนำข้อถกเถียงของมาร์ค บล็อก (Marc Bloch) นักประวัติศาสตร์คนสำคัญชาวฝรั่งเศสผู้ร่วมก่อตั้งสำนักประวัติศาสตร์อันนาลส์ (Annales School) อันทรงอิทธิพล และได้เสนอถึงความสำคัญของการศึกษาเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบในการศึกษาประวัติศาสตร์ จนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยหลักการที่เป็นพื้นฐานของการศึกษาเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบในการศึกษาประวัติศาสตร์มีอยู่ 2 ประการ คือ

หนึ่ง การศึกษาเปรียบเทียบเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ ถ้า นักประวัติศาสตร์มุ่งศึกษาแต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายในหน่วยสังคมเดียวโดดๆ เท่านั้น การตั้งข้อสมมุติฐานเพื่อทำการศึกษาก็จะเป็นการมองปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์เฉพาะถิ่น แม้จะเคร่งครัดในการวิพากษ์หลักฐานถึงเพียงใด การตั้งสมมุติฐานเช่นนี้ก็จะทำให้ไม่อาจอธิบายสาเหตุที่แท้จริงและพัฒนาการภายในของปรากฏการณ์นั้นๆ ได้อย่างถูกต้องใกล้เคียงความเป็นจริง เพราะจะมองสาเหตุและพัฒนาการจากภายในท้องถิ่นทั้งหมด ซึ่งเป็นการมองที่ผิด เพราะปรากฏการณ์หลายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในหลายๆ หน่วยสังคมร่วมสมัยเดียวกัน ปรากฏการณ์ที่มีลักษณะทั่วไปย่อมไม่สามารถอธิบายได้ด้วยสาเหตุที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ถ้านักประวัติศาสตร์ไม่ระมัดระวังถึงความเป็นไปได้ในลักษณะนี้แล้ว ก็อาจจะหลงเข้าใจผิดและตั้งสมมุติฐานไปว่า ปรากฏการณ์ที่ดูโดยผิวเผินและมีความคล้ายคลึงกันเหล่านี้ เป็นปรากฏการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในหลายๆ สังคม สมมุติฐานดังกล่าวย่อมไม่นำไปสู่การชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์แต่ละปรากฏการณ์นั้น ทั้งยังอาจนำไปสู่การอธิบายปรากฏการณ์นั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสาเหตุพัฒนาการภายในหรือการสรุปที่ผิดไปจากที่ควรจะเป็นอย่างสิ้นเชิง⁴⁷

สอง การศึกษาเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบเป็นกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องของสมมุติฐานและการอธิบายทางประวัติศาสตร์ แม้จะไม่มี ความถูกต้องแม่นยำเท่ากับการทดลองในห้องปฏิบัติการของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แต่เท่าที่การศึกษาประวัติศาสตร์ทำได้ใน

⁴⁶ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “การศึกษาเปรียบเทียบในทางประวัติศาสตร์,” *รัฐศาสตร์สาร* 15, ฉ. 1 (2532): 1-21.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 4-6.

ขณะนี้ การศึกษาเปรียบเทียบยังเป็นการตรวจสอบที่ดีที่สุด⁴⁸ ดังนั้น การศึกษาเปรียบเทียบในการศึกษาประวัติศาสตร์จึงเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการทางประวัติศาสตร์ที่ดี ที่สามารถนำไปใช้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ในทุกๆ ด้าน โดยหลักการพื้นฐานของการศึกษาเปรียบเทียบในการศึกษาประวัติศาสตร์นั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การมีทัศนะที่เปิดและกว้างไกล สงสัยและมุ่งค้นหา ทั้งนี้เท่าที่จะทำให้อธิบายปรากฏการณ์ในประวัติศาสตร์เป็นไปได้น่าเชื่อถือ และถูกต้องใกล้เคียงความเป็นจริง⁴⁹

แม้บทความดังกล่าวจะถูกพิมพ์ขึ้นในปี 2532 แต่ดูเหมือนว่าวิธีการศึกษาปรากฏการณ์ต่างๆ ในเชิงเปรียบเทียบจะมีอยู่ในการทำงานของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ มาก่อนหน้านั้นเป็นเวลานานแล้ว ที่ปรากฏอย่างชัดเจนได้แก่ในบทความเรื่อง “ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และผู้นำ”⁵⁰ เปรียบเทียบการกบฏของชาวนาอีสานจากมุมมองกว้างคือเปรียบเทียบกับสังคมาภายนอก และมุมมองแคบคือเปรียบเทียบกับสังคมาภายใน กล่าวคือ ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์เป็นความเชื่อที่ชาวนาในหลายพื้นที่ของโลกมีส่วนร่วมกัน (ในรูปแบบ รูปลักษณ์ และชื่อที่แตกต่างกันออกไป) และมักเป็นความเชื่อที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวลุกขึ้นทำทนายผู้มีอำนาจ ในแง่นี้ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์จึงเป็นลักษณะร่วมกันของชาวนาในหลายพื้นที่ของโลก แต่เมื่อเปรียบเทียบในระดับที่แคบลงไปแล้ว เขาได้ตั้งข้อสังเกตว่า แม้แทบทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในเขตภาคกลางและภาคอีสานจะเต็มไปด้วยความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ แต่ก็มีเชื่อว่าชาวนาในทุกพื้นที่เหล่านี้จะลุกขึ้นก่อกบฏหรือทำการต่อต้านอำนาจรัฐเหมือนกันทั้งหมดแต่อย่างใด ทำไมชาวนาภาคกลางที่โดนกดขี่ขูดรีดอย่างหนักหน่วงเช่นเดียวกับชาวนาภาคอีสานถึงไม่ลุกขึ้นมาต่อต้านอำนาจของผู้กดขี่ขูดรีดซึ่งเขาได้ให้คำอธิบายไว้ว่าเพราะผู้ปกครองสามารถสร้าง “ความชอบธรรม” ขึ้นมาได้อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและพื้นที่ใกล้เคียงดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงประเด็นนี้เอาไว้แล้วนั่นเอง

เมื่อศึกษาการเขียนประวัติศาสตร์ของ มหาสิลา วีรวงค์ นักประวัติศาสตร์ลาวคนสำคัญคนหนึ่งผู้เขียนหนังสือ *พงสาวะดานลาว* ที่มักจะถูกนักวิชาการในสมัยนั้นวิพากษ์วิจารณ์กันว่ายอมจำนนอย่างง่ายตายต่อการตีความของฝ่ายไทยในกรณี “กบฏเจ้าอนุวงศ์” โดยเฉพาะการวิเคราะห์ตีความสาเหตุเบื้องต้นของการกบฏที่นำเจ้าอนุวงศ์ไปสู่จุดจบอันน่าสังเวช รวมถึงการไม่เขียนถึงเรื่องราวของขบวนการลาวอิสระ และความเคลื่อนไหวทางการเมือง-วัฒนธรรม

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 7-8.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 19.

⁵⁰ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และผู้นำ,” ใน *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, 22-32.

ของกลุ่มชาตินิยมลาวในช่วงก่อนหน้า พ.ศ.2489 อันควรมีปรากฏอยู่ในบทที่ว่าด้วยลาวสมัยที่ตกอยู่ใต้การยึดครองของฝรั่งเศส ทั้งๆ ที่ มหาสิลา วีรวงค์ เองก็มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับขบวนการชาตินิยมดังกล่าวด้วยโดยตรง⁵¹ แต่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ กลับตั้งข้อสังเกตว่า คงไม่เป็นธรรมดาที่จะนำมาตราฐานทางวิชาการของการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่มาเป็นกรอบในการประเมินคุณค่า หรือตรวจสอบค้นหาข้อบกพร่องในงานเขียนของ มหาสิลา วีรวงค์ ในทางตรงกันข้าม ดูจะมีประโยชน์มากกว่าหากเราเปรียบเทียบผลงานของมหาสิลา วีรวงค์ กับงานเขียนในยุคก่อนหน้า ก็จะเห็นว่าผลของมหาสิลา วีรวงค์ เป็นหนังสือ “ประวัติศาสตร์ชาติ” ของลาวเล่มแรก ที่เขียนขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์ลาวเอง⁵² ทั้งนี้เนื่องจากว่าหนังสือ **พงสาวะदानลาว** มีสิ่งที่แหวกจารีตพงศาวดารและแตกต่างไปจากพงศาวดารอื่น ๆ ของลาวก่อนหน้านั้นอยู่หลายข้อ ไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดเรื่องราวไปไกลก่อนหน้าการก่อตั้ง “ทางประวัติศาสตร์” ของอาณาจักรลาวที่ยิ่งใหญ่อย่างอาณาจักรล้านช้างในราวพุทธศตวรรษที่ 19 มากทีเดียว, ไม่ได้มุ่งให้เรื่องราวเชิง “ข้อเท็จจริง” ของความรุ่งโรจน์และความเสื่อมของอาณาจักรในอดีตเพียงเท่านั้น แต่ยังมีมุ่งเป็น “บทเรียนทางศีลธรรม” ด้วย ยิ่งไปกว่านั้นยังไม่ได้เขียนขึ้นเพื่อเป็นคู่มือทางการบริหาร การปกครอง หรือเป็นตำราอ้างอิงเกี่ยวกับพระราชพิธี ไม่ใช่คัมภีร์ตำราที่เขียนขึ้นเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมทางการเมืองและศีลธรรมของกษัตริย์ แต่หนังสือเล่มนี้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาในบริบทของขบวนการชาตินิยมและการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเอกราชลาว และมหาสิลา วีรวงค์ ก็เป็นผู้ที่อุทิศตนให้แก่อุดมการณ์ชาตินิยมมาตลอด อีกทั้งงานเขียนชิ้นนี้ยังเขียนขึ้นมาในบริบทของการต่อสู้เพื่อเอกราชและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของลาว หนังสือเล่มนี้จึงเต็มไปด้วยเหตุการณ์ระทึกขวัญที่สะท้อนความองอาจหาญกล้าของชาวลาวในการต่อต้านการรุกราน และยึดครองของศัตรูจากภายนอก รวมทั้ง “บทเรียน” ต่าง ๆ ที่ได้จากการต่อสู้เพื่อเอกราชนั้น⁵³ ซึ่งการเปรียบเทียบในการศึกษาประวัติศาสตร์จึงทำให้เราเข้าใจงานเขียนของนักประวัติศาสตร์ในยุคสมัยหนึ่งๆ ได้ชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบที่โดดเด่นอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ การศึกษาเรื่องงานเขียนประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคน้ำสมัยจารีตที่ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ แสดงให้เห็นว่า “การรับรู้” ประวัติศาสตร์ของโลกตะวันตกกับโลกตะวันออกนั้นแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง และจารีตการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างภาคพื้นน้ำกับภาคพื้นทวีปก็แตกต่างกันออกไปเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องมาจาก

⁵¹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “พงสาวะदानลาว ของ มหาสิลา วีรวงค์,” ใน *จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์*, บรรณาธิการโดย ธนศ วงศ์ยานนาวา. (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 6-7.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 8-9.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, 18-19.

บริบททางภูมิศาสตร์การเมืองและการเข้ามาของอิทธิพลตะวันตกเป็นสำคัญ⁵⁴ หรือการสำรวจสถานะความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย ฉลอง สุนทรวาณิชย์ ก็ได้ใช้แนวการศึกษาเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจประเด็นดังกล่าวได้ดีขึ้น ดังที่ได้อธิบายไว้ว่าในสังคมไทยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่ใช่จุดแข็งหรือจุดเด่นของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย ต่างไปจากกรณีของอินเดีย จีน และโลกตะวันตก ทั้งนี้เพราะว่า

“สำนึกรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทยเน้นไปที่ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของรัฐและอาณาจักร และวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมหรือคติความเชื่อและศาสนา มากกว่าที่จะเป็นพัฒนาการของวัฒนธรรม... ในขณะที่กรณีของจีน อินเดีย และโลกตะวันตกนั้น พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมเหล่านั้น เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด ในกรณีของจีนและอินเดีย สำนึกรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความรุ่งโรจน์ยิ่งใหญ่ของอารยธรรมของตนเองนั้น ไม่ได้วางอยู่บนรากฐานของการเมืองหรือการปกครอง หรือคติความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น หากยังอยู่ที่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในอดีตในสังคมของตนเองด้วย ที่ช่วยเสริมให้เกิดความสำเร็จทางการเมืองการปกครอง ในขณะที่สังคมตะวันตกนั้น มีความสำนึกรับรู้ถึงความสำเร็จทางการเมืองและเศรษฐกิจสมัยใหม่ของตน เป็นผลิตผลของพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่โลกตะวันตกสร้างขึ้น การที่จะเข้าใจความสำเร็จดังกล่าวจึงต้องเข้าใจพื้นฐานของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้วย”⁵⁵

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เราจะเห็นได้ว่า ฉลอง สุนทรวาณิชย์ เป็นคนที่เคร่งครัดในเรื่องการใช้หลักฐานและการวิพากษ์วิจารณ์หลักฐานอย่างมาก พยายามผลักดันให้นักประวัติศาสตร์

⁵⁴ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “งานเขียนประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคนี้ สมัยจารีต: “หน้าที่” ของอดีตและ “การรับรู้อดีต” ของคนพื้นเมือง” ใน “เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ”

⁵⁵ ฉลอง สุนทรวาณิชย์ “สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย,” ใน รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, (2541), 90.

ค้นหาข้อมูลจากหลายแหล่ง หลายมุมมอง รวมทั้งใช้การศึกษาในเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่รอบด้านและกว้างขวางมากยิ่งขึ้น สาเหตุที่เราต้องกล่าวเตือนให้นักประวัติศาสตร์ระมัดระวังในการใช้หลักฐานอย่างเข้มงวดเช่นนี้เนื่องจากเห็นว่าผู้คนในแต่ละยุคสมัยให้ความหมายและ “ใช้” ประวัติศาสตร์ใน “หน้าที่” ที่ต่างกัน การเขียนอะไรก็ตามแต่ ที่จะกลายมาเป็น “หลักฐานทางประวัติศาสตร์” ให้กับคนในสมัยหลังจึงล้วนเต็มไปด้วย “อคติ” ของผู้เขียนหลักฐานชิ้นนั้น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่า ฉลอง สุนทราวาณิชย์ จะได้กล่าวเอาไว้ว่า นักประวัติศาสตร์จะต้องเขียนออกมาให้ใกล้เคียงความเป็นจริงที่สุด แต่ก็มิใช่วางานที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงนั้นจะปราศจาก “อคติ” เพราะอย่างน้อยเมื่อเราพิจารณางานเขียนต่าง ๆ ที่ถูกผลิตขึ้นมานั้น เราก็พอที่จะสกัด “อคติ” ของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ออกได้ไม่ยากดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า “ในทัศนะของอาจารย์ฉลอง พลังที่ขับเคลื่อนประวัติศาสตร์คือ พลังของบุคคล หรือปรากฏการณ์ทางสังคม (และความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านั้น) ที่ประวัติศาสตร์กระแสหลักมักมองข้ามไป เพราะประวัติศาสตร์กระแสหลักมักจะทำให้ความสำคัญแก่รัฐและมหาบุรุษเท่านั้น”⁵⁶ ซึ่งประวัติศาสตร์แบบ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ดังกล่าวนี้นสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับมุมมองที่มีต่อมนุษย์และวัฒนธรรม

7. สรุป

ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เติบโตขึ้นในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2500-2510 และกลายเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาครั้งสำคัญร่วมกับนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์รุ่นใหม่อื่นๆ แต่ด้วยความหลงใหลในปัญญาชนนักประวัติศาสตร์คนสำคัญของไทยในช่วงนั้น ได้แก่ จิตร ภูมิศักดิ์ และนิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ทำให้เขาก้าวเข้าสู่การเป็นนักเรียนประวัติศาสตร์ ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการผลิตนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ ๆ ผู้มีความคิดท้าทายแหวกแนวต่อมาอีกนับไม่ถ้วน

การเข้าสู่การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมานั้นทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ มีมุมมองต่อวิชาประวัติศาสตร์แตกต่างไปจากปัญญาชนนักประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนหน้านั้น ทั้งนี้เนื่องจากการเติบโตของการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์และประวัติศาสตร์ทางความคิดได้รับความนิยมมากขึ้นในสังคมไทยจนทำให้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์มิได้หมายถึงการแสวงหาความจริงในอดีตเพียงมิติเดียว หากแต่ยังต้องให้ความสำคัญกับบริบทเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำและความคิดของมนุษย์ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ด้วย

⁵⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, คำนำ ใน เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์, บรรณาธิการโดย ธนาพล ลีหมอกิชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ. (กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558).

นักประวัติศาสตร์จึงจะต้องระมัดระวังที่จะไม่นำเอาค่านิยม บรรทัดฐาน ระบบศีลธรรม อุดมคติ ฯลฯ ของมนุษย์ในยุคปัจจุบันไปตัดสินการกระทำของมนุษย์ในอดีต ภายใต้อิทธิพลของกระแสความคิดดังกล่าวทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ตระหนักเป็นอย่างดีว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ไม่ใช่ “ความจริง” แต่ถูกเขียนขึ้นมาโดยฝีมือมนุษย์พร้อมกับจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง อีกทั้งประวัติศาสตร์ยังเป็นสิ่งที่ถูกเขียนโดยฝีมือมนุษย์ที่ล้วนแตกต่างกันเนื่องจาก “ความห่างไกลกันด้วยเวลา” งานเขียนทางประวัติศาสตร์ในแต่ละสมัยจึงมี “หน้าที่” ที่แตกต่างกันออกไปตามแต่มุมมองหรือโลกทัศน์ที่มนุษย์ในแต่ละยุคสมัยมีต่อ “อดีต” นักประวัติศาสตร์ผู้ศึกษาเรื่องราวในอดีตจึงต้องให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจวิถีคิดหรือโลกทัศน์ของมนุษย์ที่ผลิตหลักฐานทางประวัติศาสตร์ขึ้นมาในช่วงเวลาต่าง ๆ ด้วย

มุมมองในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่เน้นเรื่องการวิพากษ์หลักฐานเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นว่า “การใช้หลักฐาน” ได้เป็นประเด็นสำคัญที่ถูกใช้ในการวิพากษ์วิจารณ์ผลงานทางวิชาการชิ้นต่าง ๆ นอกจากนี้ยังผลักดันให้ผู้ที่ศึกษาค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์หมั่นค้นหาและวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานจากหลายแหล่ง เพราะจะช่วยให้การประเมินคุณค่า ตรวจสอบ และการวิพากษ์หลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นไปอย่างรอบด้านมากขึ้น และจะต้องหมั่นเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ทั้งในเชิงพื้นที่และในเชิงเวลาด้วย เพราะการเปรียบเทียบจะนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้นและอาจนำไปสู่การตั้งคำถามวิจัยทางประวัติศาสตร์ใหม่ ๆ ได้อีกด้วย

ส่วนทางด้านอุดมคติในการผลิตผลงานทางประวัติศาสตร์ของ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ เริ่มก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่สมัยที่เริ่มเรียนในระดับปริญญาโทและจะแจ่มชัดมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 ทั้งนี้เพราะความสนใจในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้ทำให้ตระหนักดีว่าความรู้ทางประวัติศาสตร์ในสังคมไทยถูกครอบงำอย่างมากจากจารีตการเขียนแบบพระราชพงศาวดารที่เน้นเฉพาะบทบาทของชนชั้นนำ “ประวัติศาสตร์ของชาติ” ในความหมายที่แท้จริงจึงยังไม่เกิดขึ้น และจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสามัญชนจะต้องมีบทบาทในการสร้างประวัติศาสตร์มากขึ้น ด้วยจุดมุ่งหวังดังกล่าวทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ พยายามท้าทายประวัติศาสตร์ทั้งแบบเก่า รวมถึงการวิพากษ์เขียนงานประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่ยังไม่หลุดพ้นจากการครอบงำของส่วนกลาง ด้วยการนำเสนอและผลักดันให้ลูกศิษย์ลูกหาผลิตผลงานทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะของการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กว้างขวาง หลากหลาย และเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้คนสามัญชน ทั้งนี้เพื่อเปิดพื้นที่ทางประวัติศาสตร์สำหรับความพยายามทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนกลุ่มอื่น ๆ ที่หลากหลาย หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ พยายามผลักดันให้เกิดงานเขียนที่เป็น “ประวัติศาสตร์ของสังคม” มากยิ่งขึ้น ด้วยอุดมคติของการเขียนประวัติศาสตร์เช่นนี้เอง ทำให้ ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ยังคงมุ่งมั่นค้นหาความเป็นจริง

ในประวัติศาสตร์ผ่านหลักฐานชนิดต่าง ๆ เพื่อฉายภาพให้เห็นความเคลื่อนไหวในวิถีชีวิตของสามัญชนมากกว่าที่จะทำงานตามแนวทางของความคิดแบบหลังสมัยใหม่ที่มุ่งหรือสร้างการสถาปนาอำนาจครอบงำผ่านกระบวนการสร้างวาทกรรมแบบต่าง ๆ แม้ว่าผลลงจะไม่ได้ปฏิเสธแนวทางดังกล่าวอย่างสิ้นเชิงก็ตาม

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

กอบแก้ว สุวรรณหัตต-เพียร. “การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลดำรงราชานุภาพ.” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, 27-61. กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์. “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย จากเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ: ศึกษาเปรียบเทียบพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2.” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, 62-94. กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.

_____. *รัฐเซีย-ไทยสมัยรัชกาลที่ 5-6*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2518.

_____. “ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยอุดมการณ์และผู้นำ.” ใน *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*, บรรณาธิการโดย พรเพ็ญ อันตระกุล และอัจฉราพร กุมทพิสมัย, 22-32. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527.

_____. “บทวิจารณ์บทความ “ฝรั่งเศสและคลองกระ.” เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่อง 300 ปี ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส” การประชุมวิชาการเรื่อง 300 ปี ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 14-15 ธันวาคม 2527.

_____. “งานเขียนประวัติศาสตร์ของคนพื้นเมืองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคนี้สมัยจารีต: “หน้าที่” ของอดีตและ “การรับรู้อดีต” ของคนพื้นเมือง.” ใน “เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ.” การประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: คาบสมุทรและกลุ่มเกาะ”, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ, 23-28 มิถุนายน 2535.

_____. “บทวิจารณ์อำนาจันท์ กาญจนพันธุ์ “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝัน ในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.” ใน 60 ปี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บรรณาธิการโดย ผาสุก พงษ์ไพจิตร. 229-245. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2544.

_____. “พงสาวะดานลาว ของ มหาสิลา วีระวงศ์.” ใน *จักรวาลวิทยา: บทความเพื่อเป็นเกียรติแก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์*, บรรณาธิการโดย ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 6-7. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

_____. *ไร้สาระ: บางส่วนของบันทึกและงานเขียนอันปราศจากคุณค่าและไม่สมควรรำลึกจดจำในช่วงชีวิต 43 ปีเศษๆ ในจุฬาย*, กรุงเทพฯ: ศอจ.ศูนย์อำนวยการเกษียณอายุการทำงานของอาจารย์ฉลอง, 2553.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*. กรุงเทพฯ: สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.

ธงชัย วินิจจะกุล. “กู ลอบ ลอก แต่งแบบไพร่ๆ: ความผิดของ ก.ศ.ร. กุหลาบที่ตัดสินโดยนักประวัติศาสตร์อำมาตย์.” ใน *เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์*, บรรณาธิการโดยธนาพล ลีมอภิชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ. 119. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558.

ธนาพล ลีมอภิชาติ, และสุวิมล รุ่งเจริญ, บรรณาธิการ. *เจ้าพ่อ ประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์*. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์, 2558.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี.” ใน *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย*, บรรณาธิการโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี. 208-244. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2519.

นินิเมียนต์. *พม่ากับการต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ ค.ศ. 1885-1895*. แปลโดย ฉลอง สุนทรวาณิชย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.

พรเพ็ญ อันตรจะกุล, และ อัจฉราพร กมฺุทพิสมัย, บรรณาธิการ. *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์. 2527.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. “แกะรอยประวัติศาสตร์นิพนธ์ของฉลอง สุนทรวาณิชย์.” ใน *เจ้าพ่อประวัติศาสตร์จอมขมังเวทย์*. บรรณาธิการโดย ธนาพล ลีมอภิชาติ และสุวิมล รุ่งเจริญ. 15-40. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์. 2558.

บทความวารสาร

- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. "สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น." *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง* 5 ฉ. 3-4 (เมษายน-กันยายน 2529): 53-63.
- _____. "สัมพันธ์ภาพไทย-ลาวเชิงประวัติศาสตร์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20." *ศิลปวัฒนธรรม* 8, ฉ. 1 (พฤศจิกายน 2529): 142-155.
- _____. "การศึกษาเปรียบเทียบในทางประวัติศาสตร์." *รัฐศาสตร์สาร* 15, ฉ. 1 (2532): 1-21.
- _____. "สถานภาพการศึกษาด้านประวัติศาสตร์: รายงานการสำรวจเบื้องต้นจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2515-2534." *วารสารอักษรศาสตร์* 24, ฉ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2535): 1-15.
- _____. "การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น." *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์* 4, ฉบับพิเศษ. (2536): 18-24.
- Chalong Soontravanich. "Small Arms, Romance, Crime and Violence in Post WW II Thai Society." *Southeast Asian Studies* 43, no. 1 (2005): 26-46.
- _____. "The Regionalization of Local Buddhist Saints: Amulets, Crime and Violence in Post-World War II Thai Society," *SOJOURN: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 28, no. 2 (2013): 179-215.

วิทยานิพนธ์

- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทยตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

รายงานวิจัย

- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. "สถานภาพความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย." รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2541, 90.

การสัมภาษณ์

- ฉลอง สุนทราวาณิชย์, สัมภาษณ์โดย ฉันทพงษ์ สกุลเสียว, ม.ป.ท, 3 มีนาคม 2563.
- _____. สัมภาษณ์โดย ฉันทพงษ์ สกุลเสียว, ม.ป.ท, 2559.